

Kamusal Bilincin Azalmasında Kamu Ekonomisi Unsurları

Fidan Kılavuz¹ ve Cihan Yüksel²

Özet

Kamusal bilinç, vatandaşların kamu ile ilgili işlem ve eylemlerin tartışıldığı, kararlaştırıldığı ve uygulandığı alanı etkileyebilme ve değiştirebilme düzeylerini yansıtmaktadır. Bu bilincinin oluşması, ülke ekonomisini şekillendiren kamusal kaynakların ve bunlara dair kararların alınması, uygulanan politikaların hayata geçirilmesi noktasında daha işlevsel yapıların oluşturulmasının önünü açarak kamusal alanın daha kolay anlaşılabilmesinin ön koşulunu oluşturur. Kamusal bilincin gelişimi toplumsal düzeyde sorunların tanınması, çözüm üretilmesi ve öz farkındalık oluşumu noktasında da oldukça önemlidir. Farkındalığın artması kamusal alanın öznesi konumunda yer alan vatandaşların bilgi, tutum ve davranışları üzerinde de olumlu bir etki yaratacaktır. Nitekim farkındalık düzeyi arttıkça vatandaşların toplumsal süreçlere kendini ait hissetme güdüsü ve buna bağlı olarak katılım düzeyleri artacaktır. Bu bağlamda vatandaşların kamuoyunun şekillenme sürecine katılırken kamusal kaynakların nihai sahipleri olma farkındalığını taşımaları kamusal bilinç düzeyi ile önemli ölçüde ilişkilidir. Kamu ekonomisi ise, kamusal ihtiyaçların siyasal karar alma süreci içerisinde kamusal kararlara dönüştüğü bir alanı ifade etmektedir. Dolayısıyla kamu ekonomisi, içinde barındırdığı unsurlar itibariyle kamusal bilincin oluşum ve gelişim süreci üzerinde etkili olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamusal Bilinç, Akılcı Cehalet, Friedman Matrisi, Ortak Malların Trajedisi, Mahkûm Açmazı.

JEL Kodları: H31, H41

¹**Sorumlu Yazar** Yüksek Lisans Öğrencisi, SBE, Maliye Anabilim Dalı, Mersin Üniversitesi, Mersin, Türkiye. 1605230171001@mersin.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, İİBF, Maliye Bölümü, Mersin Üniversitesi, Mersin, Türkiye. cihanyuksel@mersin.edu.tr

Elements of Public Economics in Reducing Public Consciousness

Fidan Kılavuz¹ and Cihan Yüksel²

Abstract

Public consciousness reflects the level of affectability and changeability of citizens', where acts and processes concerning public are discussed or decided. Formation of this consciousness, the public resources that shape the country's economy and the decisions concerning them represents the precondition for the public area to be understood more easily by opening up more functional structures for the implementation of the policies being implemented. The development of the public consciousness is quiet important about recognizing the problems on society level, creating solutions and the formation of self-awareness. Increases in awareness will create a positive impact on the citizens' - who are the subjects of the public sphere – knowledge, attitude and behavior. Thus while awareness level of citizens' increases also their motives and participation about social processes shall increase. In this context, citizens' awareness of being the ultimate owners of public resources while participation in the process of shaping public opinion is significantly related to the level of public consciousness. Public economics on the other hand represents the area where public needs transformed into public decisions in the political decision making process. Therefore the public economy has an impact on the formation and development process of public consciousness.

Keywords: Public Consciousness, Rational Ignorance, Friedman Matrix, Tragedy of the Commons Prisoner's Dilemma.

JEL Codes: H31, H41

¹**Corresponding Author** Graduate Student, Department of Public Finance, Mersin University, Mersin, Turkey.
1605230171001@mersin.edu.tr

²Assistant Professor Doctor, Department of Public Finance, Mersin University, Mersin, Turkey.
cihanyuksel@mersin.edu.tr

1. Giriş

Vatandaşların, kamusal alanlara dair yapılan işlem ve eylemlerin tartışıldığı, kararlaştırıldığı ve uygulandığı alanı etkileyebilme ve değiştirebilme düzeyi olarak ifade edebileceğimiz kamusal bilinci, kamusal alanların, vatandaşlar tarafından özümsemesi, benimsenmesi ve sahiplenilmesi açısından oldukça önemlidir. Diğer taraftan bu bilinç düzeyi kamusal karar alma mekanizmasının şekillenmesinde belirleyici olmaktadır. Nitekim kamusal kaynakların ve bunlara dair kararların alınması, uygulanan politikaların hayata geçirilmesi noktasında vatandaşların kamusal bilince ya da farkındalığa sahip olmaları bu alanlarda daha işlevsel yapıların oluşturulmasının önünü açacaktır.

Kamu ekonomisi ise, kamusal ihtiyaçların siyasal karar alma süreci içerisinde kamusal kararlara dönüştüğü bir alanı ifade etmektedir. Dolayısıyla kamu ekonomisi, içinde barındırdığı unsurlar itibarıyla kamusal bilincin oluşum ve gelişim süreci üzerinde etkili olmaktadır.

Birey-toplum boyutunun örtüşmesi kapsamında değerlendirebileceğimiz toplumsal bilinç ve bütünleşme süreçleri kamusal bilinç düzeyi ile ilişkilidir. Bu nedenle ortak toplumsal değerlerin oluşturulabilmesi için bazı kavramların bireysel eğilimlerden uzak, doğru ve ortak olarak algılanması gerekmektedir. Nitekim kamusal haklar ve kamusal alanın örtüştüğü nokta olarak ifade edebileceğimiz kamusal bilincin farkındalık temelinde gelişmesi de bu alandaki kavramların doğru ve ortak algılanmasına bağlı olarak gelişecektir.

Bu bağlamda ele aldığımız çalışmamızda ilk önce kamusal bilinci ve kamusal bilincin azalması başlığı altında kamusal alan ve kamusal bilinç üzerinde durulurken, çalışmamızın devamında ise kamu ekonomisinin içinde barındırdığı akılcı cehalet (rational ignorance), Friedman Matrisi, ortak malların trajedisi, mahkûm açmazı (prisoner's dilemma-tutsak ikilemi) kavram ve teorileri kamusal bilincin oluşum ve gelişim süreciyle ilişkili olarak ele alınmıştır.

2. Kamusal Bilinci ve Kamusal Bilincin Azalması

Kamu kavramı hem teoride hem de pratikte farklı biçimlerde tanımlanabilmektedir. Genel olarak ise kamu; özel ve kişisel olmayan, bir zümreye ya da piyasaya ait olmayan, tüm vatandaşlara ait kolektif mülkiyet ve dayanışma alanını ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle kamu kavramı, herkese açık olan bir kamusal eylemlilik alanıdır. Dolayısıyla bu alan üzerinde tüm vatandaşların söz hakkı bulunmakla beraber sorumluluğu da bulunmaktadır (Durmuş, 2012: 34).

Kamusal alan kavramı ise, kamuya dair konuları kapsayan ve kamuoyunu şekillendiren bir alanı ifade etmektedir. Kamusal düşünce ve kamusal alan yaklaşım biçimlerinin kökleri, Antik Yunan'a kadar dayanmakla birlikte, bu yaklaşım biçimleri her dönemin tarihsel koşullarından etkilenerek değişim ve gelişim göstermiştir (Odabaş, 2018: 2052).

19. Yüzyılda kamusal alanı toplumsal perspektiften ele alan Marx ise, toplumsal alanın kamusal bir nitelik kazanması gerektiğine vurgu yapmıştır. Marx, yabancılaşma unsurunun "kamusal insan", "özel insan" ayrışmasına neden olduğunu belirterek, bu durumu ortadan kaldıracak bir praksis önerisinde bulunmuştur. Bir başka ifadeyle Marx, praksi toplumsal yapıyı dönüştürücü unsur olarak ele almaktadır (Durmuş, 2012: 37).

Kamusal alan ve kamusal kavramlarının kavramsal çerçevede temellenmesi ise bir siyaset bilimci olan Jürgen Habermas'ın 1962 yılında ele aldığı "Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü" isimli çalışmayla gerçekleşmiştir. Habermas'ın bu çalışmasıyla gündeme gelen kamusal alana dair ise birçok farklı tanımlama yapılmıştır. Ancak genel hatlarıyla kamusal alan, topluma ait sorunların ortak kanaatler etrafında değerlendirilmesini ve yapılan bu değerlendirmeye bütün vatandaşların katılımını içeren bir kavram olarak ele alınmaktadır (Nalbant, 2016: 15). Nitekim kamusal alanın asıl belirleyicileri olan vatandaşların, bu alanın üzerinde denetim sağlayabilmelerinin yolu da bu sürece nitelikli şekilde katılım gösterebilmeleri ile mümkün olacaktır.

Habermas kamusal alan kavramını, bireysel haklar ve özgürlükler temelinde değerlendirmektedir. Bu nedenle Habermas kamusal alan kavramını, her şeyden önce, tüm vatandaşların eşit olduğu ve demokratik tartışma alanlarının yaratılabildiği ortam olarak ifade etmiştir (Nalbant, 2016: 18). Habermas'ın bu yaklaşımı, toplumun burjuva kamusal alanının dışında kalan farklı kesimleri kamusal pratiklerinden dışlaması yönüyle eleştirilmiştir. Nitekim Negt ve Kluge, bu noktadan hareketle, alternatif bir kamusal alan tanımlaması yapmaya çalışmışlardır. Negt ve Kluge, burjuvazi karşıtı kamusal alanı proleter kamusal alan olarak nitelendirmişlerdir. Negt ve Kluge'a göre proleter kamusal alan; kriz, savaş, teslimiyet, devrim ve karşı devrim gibi toplumsal hareketlilikler sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu görüşe göre, proleter kamusal alan, hiçbir tarihsel süreçte egemen olmadığı için, yalnızca yukarıda sayılan toplumsal hareketliliklerle birlikte varlık göstermektedir. Diğer taraftan Negt ve Kluge'a göre Habermas'ın kamusal alan tanımlaması, yalnızca burjuvazinin çıkarlarına hizmet eden bir yapılanmayı işaret etmektedir. Ayrıca Negt ve Kluge'un burjuva kamusal alanın en zayıf yönünü, farklı kesimlerin bir arada olmasını ve örgütlü bir yapılanma içinde olmalarını engelleyen siyasal ve ekonomik dinamiklerin varlığı olarak ifade ederler. Bir başka ifadeyle Negt ve Kluge, burjuva kamusal alanını, tüm kesimleri temsil etmediği temeline dayanarak, kullanım değeri olmaması nedeniyle eleştirirler. Negt ve Kluge, bu eleştirel noktadan hareketle ekonomi politikanın analitik kavramlarını, işçi sınıfının pratik politik tecrübesine doğru, yani yukarıdan aşağıya doğru inerek, burjuva kamusal alan yaklaşımının dışında bir kamusal alan önerisinde bulunarak, tartışmaya açmaya çalışmışlardır (Tokdoğan, 2013: 39).

Filozof Fraser ve Bauman, kamusal alanın toplumsal temelde genişletilmesi gerektiğini ileri sürerek kamusal alan tartışmalarını sürdürmüşlerdir. Diğer taraftan Foucault, Agamben ve Arendt ise kamusal alan kavramına dair tartışmaları biyo politik bağlamında ele almışlardır (Durmuş, 2012: 37).

1980'li yıllarla birlikte ise sermayenin tahripkâr birikiminin, devlet-piyasa-toplumsal yapı arasındaki ilişkiye de yansısıyla kamusal alana dair yapılan tartışmalar içerik ve boyut değiştirmiştir. Dolayısıyla kamusal alan kavramı dönemin politik ve toplumsal gelişmeleriyle ilişkili olarak yeniden tanımlanmış ve yeni tartışmalara gebe kalmıştır.

1990'lı yıllardan itibaren kamusal alanında yaşanan dönüşümler, yönetim kavramı çerçevesinde özetlenebilecek bir devlet yönetimi anlayışıyla şekillenmiştir. Çünkü bu kavramla birlikte kamusal hizmetler piyasa temelli bir dönüşüm geçirmiştir. Küresel piyasa hâkimlerinin güçlenmesi ve kapitalist devletin ekonomiye doğrudan müdahale araçlarını arka plana atmasıyla bu dönüşüm süreci hızlanmıştır. Diğer taraftan regülasyon, özelleştirme ve

serbestleştirme yönlü uygulanan politikalar ise, söz konusu süreci besleyici koşullar yaratmıştır. Özellikle yönetim kavramıyla şekillendirilmeye çalışılan bu süreç ise, kamusal hizmetlerin niteliğini, amacını, yapısını, işlevini, biçimini ve kullanım değerini önemli ölçüde etkilemiştir. Bir başka ifadeyle yönetim anlayışıyla şekillenen bu süreç, kamusal hizmetlerin kamusallığını zedelemiştir. Çünkü kamu/özel ayrımının bu süreçle birlikte belirsizleştirilmesi, hesap verilebilirliğin azaltılması, kamunun sosyal-ekonomik rolünün ve hizmeti kullananların bileşiminin daraltılması devlet yönetim anlayışında meydana gelen dönüşümle belirginleşmiştir. Dolayısıyla kamusal alanlara duyulan güven azalırken, kamusal bilinci de gelişim gösterememiş ve hatta bu bilinç gerilemiştir. Bu bağlamda kamusal alanda tarafsızlık, açıklık, adalet ve temsil gibi ilkeler önemini yitirmeye başlamıştır. Piyasa yönlü neoliberal düzenlemelerle rekabet edebilirlik, etkinlik, verimlilik ve kârlılık gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Bu dönüşüme rağmen ise az gelişmiş ülkelerin aksine kamusal, gelişmiş ülkelerde özellikle Kuzey Avrupa ülkelerinde yerini korumuş ve hatta genişletilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında da özellikle batıda vatandaşlara sunulan sivil, politik ve sosyal haklar da kamusal hizmetlerin ve kamusal alanın kaçınılmazlığını ortaya koymaktadır. Aksi durumun ise mevcut yoksulluğu ve gelir dağılımı adaletsizliğini arttıracığı açıktır. Nitekim İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş kapitalist ülkelerdeki "sosyal devlet" uygulamaları ve sömürgecilik sonrası az gelişmiş ülkelerdeki "ulusal kalkınmacı" devlet uygulamalarının, kamunun toplumsal taleplerini karşılama ve toplumsal menfaatlere hizmet etme amaçlarını kısmen gerçekleştiren bir sürece girilmesini kolaylaştırdığını söyleyebiliriz. Özellikle, 1789 Fransız devrimiyle ve 20. yüzyıl sosyal devlet uygulamalarıyla açık yargılama, şikâyet sistemi/sorun giderme süreci, meclis komisyonları, soru önermeleri, baskı grupları ve medya sorgulaması gibi araçlar görece daha fazla görünür kılınmıştır. Oysa 1980'li yıllarla birlikte kamunun rolünün, neoliberal sermaye birikimi stratejisini ve ideolojisini besleyici yönde şekillenmesi ise vatandaşların "müşteri" olarak nitelendirilmesi üzerine temellenen bir sürece dönüşmüştür. Müşteri odaklı bu yeni hizmet modelinin kriz koşullarında harcama gücü giderek azalan vatandaşlara karşı çözümsüz kalması ise kamusal alanın vazgeçilmezliğini bir kez daha ortaya koymuştur. Nitekim kamusal alanın herkesi kapsayıcı nitelikte olması gerekmektedir. Vatandaşların müşteri olarak algılanması, devletin sermayenin acenteliğine indirgenmesi ise kamusal yararı ve kamusal hizmet niteliğini çökertmektedir. Diğer taraftan neoliberal düzenlemelerle birlikte devletin kamusal mal ve hizmetlerin doğrudan üretim ve dağıtım süreçlerinin taşeronlaşması ve serbestleşmesi de kamusal alanı ciddi bir biçimde niteliksizleştirmiştir. Çünkü doğrudan üretim ve dağıtım süreçleri ile şekillenen kamusal mal ve hizmetler göreceli olarak somuttur, ölçülebilir ve doğruluğu sorgulanabilir niteliğe sahiptir. Ancak regülasyon, izleme ya da değerlendirme ve benzeri süreçler ise soyuttur. Dolayısıyla ölçülebilmesi ve doğruluklarının tespit edilebilmesi oldukça güçtür. Vatandaşların hesap sorma ve süreci takip edebilme olanaklarını azaltan bu unsurlar aynı zamanda vatandaşların kamusal alanlardan dışlanmasına ya da bu alanlara yabancılaşmasına neden olmaktadır (Durmuş, 2012: 40-43).

Tarihsel süreç boyunca yaşanan bu gelişmeler ise elbette kamusal alanların vatandaşlar tarafından benimsenmesine, algılanmasına ve sahiplenilmesine engel oluşturacak zeminler yaratmıştır. Dolayısıyla vatandaşların kamusal bilinci düzeyleri de bu bağlamda oluşmamış ya da yeterince gelişim gösterememiştir. Nitekim kamusal bilincinden kastımız

vatandaşların kamusal alanları özümsemesi, benimsemesi ve sahiplenmesidir. Bu bilinç vatandaşların kamu hürriyetlerinin farkında olmalarının ve vatandaşlar tarafından kamusal boyutun algılanabilmesinin ön koşulunu oluşturmaktadır. Birbirinden etkilenen ve birbirini besleyen bir süreç gibi düşünürsek, kamu hürriyetlerinin kamusal boyutla örtüşebilmesi de kamusal bilinç düzeyiyle yakından ilişkilidir. Nitekim kamusal bilinç düzeyi, kamusal alan üzerinde vatandaşların doğru ve ortak kanaatler oluşturmalarının ve bu alanın vatandaşlar tarafından tüm boyutlarıyla algılanmasının zeminini belirlemektedir.

Vatandaşların bilinç ve bilgi düzeyleri, kamusal haklar ve hürriyetler düzlemi üzerinde belirleyici olduğu kadar devlet-vatandaş ilişkisi üzerinde de belirleyicidir. Nitekim toplumsal yapıların oluşum ve gelişim süreçleri, devlet sistemleriyle ilişkili olarak ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel birçok unsurla iç içedir. Kamusal alanların neyi ne kadar temsil ettiği ise devlet-vatandaş ilişkisinin bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Özellikle kamusal alanları belirleme erkine sahip olan siyasal iktidarların kamuoyunu manipüle ederek sermayeye dönük alacağı kararlar kamusal bilinci zedeleyecektir.

Kolektif bilinç ve faydaların yerine bireysel çıkarların ön plana çıkması ise, toplumsal yapının, kamusal alanın ve kamusal bilincin gelişim süreçlerini yavaşlatmakta, hatta çöktürmektedir. Bu bilincin olmadığı devlet yönetim anlayışlarında ise vatandaşlar kamusal alanları ve devlet aygıtlarını kendilerinden ayrı bir noktaya koyarak, kamu kaynaklarının kendilerine ait olduğunu kavramazlar. Bu süreç ise bütçeyle de doğrudan bağlantılıdır. Çünkü kamusal mal ve hizmetlerin sunum süreci de, oluşum süreci de bütçe kaynaklarıyla gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla kamusal bilinç düzeyinin düşük olması durumu aslında vatandaşların kendi parası olan kamu bütçesinin de algılanmasını engelleyecektir. Bütçe kaynaklarının vatandaşlar tarafından sahiplenilmemesi, benimsenmemesi ise kamu bütçesine dair oluşacak farkındalığı olumsuz etkileyecektir. Bu durum ise bütçe kaynaklarının takibine yabancılaşan toplumsal yapıları doğurmakla birlikte bu alanda meydana gelecek etik dışı davranışların da normalleşmesine zemin hazırlayacaktır.

Bu nedenle kamusal bilincinin oluşum ve gelişim süreçleri, kamusal karar alma mekanizmasının denetlenebilmesi, kamuoyunun meşru zeminler çerçevesinde tarafsız bir biçimde tartışmaya açılabilmesi anlamında oldukça önemlidir. Dolayısıyla bu koşulların varlığına dayanak oluşturacak çağdaş kurum ve kuruluşların kamusal alan içerisinde oluşturulması gerekmektedir. Kolektif bilinçle örtüşen kamusal alanın bu bağlamda oluşturulması ise ortak değerlerin algılanmasını ve sahiplenilmesini kolaylaştırıcı bir unsur olacaktır. Nitekim ancak, vatandaşların kamusal alana dair sorunlarla yakından ilgilenebilmesi ve eylemsel olarak da bu sorunlarla iç içe olup, çözüm yolları arayabileceği zeminlerin varlığıyla nitelikli bir kamusal bilinci oluşabilecektir.

3. Kamusal Bilincinin Azalmasında Kamu Ekonomisi Unsurları

Kamu ekonomisi, içinde barındırdığı unsurlar itibarıyla kamusal bilincin oluşum ve gelişim süreci üzerinde etkili olmaktadır. Bu bağlamda akılcı cehalet (rational ignorance), Friedman Matrisi, ortak malların trajedisi, mahkûm açmazı (prisoner's dilemma-tutsak ikilemi) kavram ve teorileri değerlendirilmiştir.

3.1. Akılcı Cehalet (Rational Ignorance)

Anthony Downs 1957 yılında ele aldığı "An Economic Theory of Democracy" adlı çalışmasında, seçmen davranışlarını incelemiş ve görünüşte neden bazı seçmenlerin bazı konulara ilgisiz kalmayı tercih ettiğini açıklamak üzere akılcı cehalet teorisini ortaya koymuştur (Caplan, 2001: 3).

Ekonomi ve siyaset biliminde özellikle seçmen davranışlarını ve tercihlerini açıklamada kullanılan akılcı cehalet kavramı, rasyonel birey varsayımına dayandırılmaktadır. Oysa kendi haklarını dahi görmezden gelebilen bireyler ne kadar rasyonellerdir? Diğer taraftan ana-akım düşünce sistematığı içerisinde akılcı cehalet kavramından yola çıkılarak oluşturulan teori, kamu kaynaklarının etkin kullanılmayacağı ve bu nedenle devlet müdahalesinin olabildiğince azaltılması gerektiği savının desteklemesi üzerine temellendirilmektedir. Ancak biz çalışmamızda akılcı cehalet olgusunun var olduğunu belirterek, kamu kaynaklarının neden etkin kullanılmadığını ve bunun sonucu olarak kamusal bilincinin nasıl azaldığını ortaya koymaya çalıştık. Nitekim bu sorunların net bir biçimde ortaya koyulması ve tartışmaya açılması, soruna dair ortaya koyulacak yapıcı çözümlerin de önünü açacaktır.

Akılcı cehalet (Rational Ignorance), bir bireyin bir bilginin veya boyutun var olduğunu bildiği, ancak bu bilginin veya boyutun olup olmadığına dair herhangi bir veri toplamaması veya analizde bulunmaması durumunu ifade eder. Bu nedenle akılcı cehalet, seçmenlerin mali çevreleri tam olarak anladıkları ve sahip oldukları bilgileri kullanabildikleri bir ortamda belirginleşir. Çünkü, bir bilgiden veya boyuttan habersiz kalmayı seçmek için, önce bu bilginin ve boyutun var olduğunu fark etmek gerekir. Dolayısıyla, mali seçim bağlamında, akılcı cehaletin sistematik bir mali yanılısına ve manipülasyon olasılığına yol açacağı ortadadır. Akılcı cehaletin oluşturduğu bu mali illüzyon ise maliye politikaları üzerinde etkili olacaktır. Akılcı cehalet, kendi başına, politika seçimlerini tek bir yönde sistematik olarak etkileyemese de, bu seçimlere önemli derecede yön verecektir. Ayrıca toplumda oluşabilecek farkındalığın sistematik olarak sekteye uğramasına neden olacaktır. Çünkü, bu bireyler aslında farkındalığı en üst düzeye çıkarabilecek olan bilgi akışına sahiptir. Ancak akılcı cehalet içinde olan bireyler, elindeki bilgilerle farkındalığı sağlamak yerine bu bilgileri sistematik olarak farklı kişisel çıkarlar elde etme eğiliminde kullanacaklardır. Kaldı ki, politika yapımcılar en az bilgiye sahip seçmenleri etkilemekten çok nispeten bilinçli olan akılcı cehaletin olduğu seçmen tabakasının çıkarlarını etkileyen politikalar üretme eğiliminde hareket ederler. Oysaki, bireyler hayatlarının her alanında karar alırken seçim yapacakları alanda bilgiye sahip olmalı ve sahip oldukları bu bilgileri analiz etmelidirler. Feddersen ve Sandroni'nin ortaya koymuş olduğu etik seçmen modeline göre de, bilgiye erişimin kolay olduğu durumlarda bilgi kalitesinin artmasıyla birlikte vatandaşların bilgi edinme istekleri de artmaktadır (Martinelli, 2005: 317). Ancak akılcı cehaletin varlığı bu durumu mümkün kılmaz. Nitekim burada bahsettiğimiz cehalet bir kişinin karar vereceği alanla ilgili tamamen bilgisiz kaldığı ya da kalmayı tercih ettiği durumu ifade etmektedir. Akılcı cehalet aslında, doğal bilgisizlikle bilinçli bilgisizliği ayıran ince bir çizgidir. Kişinin bilgisiz kalmayı tercih etmesi ise kamu politikası bağlamında, bir kişinin, kamu politikasının bazı boyutlarıyla ilgili hiçbir bilgi edinmeyi seçmemesi ya da edindiği bilgilere sahip değilmiş gibi davranmasıyla ortaya çıkar (Congleton, 2001: 38-40).

Akılcı cehalet, vatandaşların süreci etkileyemeyeceklerini düşündükleri durumda da ortaya çıkmaktadır (Krek, 2005: 1). Nitekim daha önce hukuk güvensizliği başlığı altında da değindiğimiz gibi, ancak hukuk ilkelerin tam anlamıyla işlevsellik kazandığı yönetimlerde kamusal karar alma süreçleri anlam kazanmaktadır. Dolayısıyla vatandaşlar hukuk ilkelerinin işlevsellik kazanmadığı yönetim süreçlerinde kendilerini de koruma güdüsüyle akılcı cehalet içerisinde olabilmektedirler. Diğer taraftan vatandaşların bir bilgiyi edinmek için ya da bu bilgiyi verecekleri kararlar doğrultusunda yönlendirmek için harcayacakları çaba bu bilginin kişilere sağladığı faydadan fazlaysa, söz konusu bilgiyi bilinçli olarak edinmekten vazgeçebilmektedirler. Bir başka ifadeyle bilgi edinme maliyeti, edinilen bilgiden elde edilen faydadan daha fazla ise vatandaşlar cahil kalmayı tercih edebilmektedirler. Bu durum ise, vatandaşların seçmen davranışlarını belirlerken, karşılaşılabilecekleri her bir seçenek için detaylı araştırmalar için harcayacakları para ya da zaman yerine, ideolojik önyargılarla hareket ederek ya da siyasi liderlerin tutum, davranış ve konuşmalarından hareketle karar vermelerine neden olmaktadır. Diğer taraftan akılcı cehaletin varlığı kamu kaynaklarının dağılımını etkileyebilir. Nitekim oy maksimizasyonu sağlama hedefinde olan siyasi partiler ve yöneticiler akılcı cehalet içerisinde olan seçmenleri etkilemek amacıyla taraflı ekonomik teşviklerde bulunabilir ya da bulunmayı taahhüt edebilirler. Bu durumda ise akılcı cehalet içerisinde olan seçmenleri etkilemek için siyasi başarısı ya da yeterliliği olmayan liderlerin sadece göstermelik düzenlemelerle, uzmanlara hazırlatılan metinlerle, diksiyon dersleriyle ya da popüler söylemlerle ön plana çıkması içten bile değildir (Demir, 2009: 9). Bu bağlamda söz konusu seçmen davranışının siyaseti önemli derecede etkilediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Oy verme dengelerinin gizli bir çıkar-oy alışverişine dönüştüğü bir ortamda ise elbette kamusal bilinci gelişme zemini bulamayacak, hatta körelecektir. Bu noktadan hareketle aslında akılcı cehaletin yaygın olduğu bir ortamın doğal cehaletin olduğu ortamdan daha büyük sorunlara yol açacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Keza, doğal cehaleti gidermek mümkün iken; akılcı cehaletin tercihen meydana çıkmasından ötürü giderilemeyeceği ortadadır. Diğer taraftan oluşan koşulları kendi çıkarına dönüştüren akılcı cehalet kendi lehine oluşan bu durumu muhafaza etmeye çalışır. Dolayısıyla bu durumu tehlikeye sokacak herhangi bir söyleme veya eleştiriye de oldukça tepkili yaklaşır. Nitekim kamusal bilincinin oluşması, akılcı cehalet içinde olan grupların çıkarlarını tehlikeye sokacağı için gerçekleşmesi istenmeyen bir durumdur.

3.2. Friedman Matrisi

Neoliberalizmin öncü isimlerinden biri olan Milton Friedman (1912-2006), liberalizmi ele aldığı birçok eseriyle dikkat çekmiştir. 1956 yılında ele aldığı "Studies in the Quantity Theory of Money (Paranın Miktar Teorisi Araştırmaları)" ve 1963 yılında Anna Schwartz ile birlikte yazdığı "A Monetary History of the United States 1867-1960 (ABD'nin Parasal Tarihi 1867-1960)" eserleriyle ise iktisat literatüründe neoliberal para politikalarına yön veren parasalcılığın (monetarizmin) kurucusu olarak kabul edilmiştir (Hetzl, 2012: 42). Bu dönemde A Monetary History'de ele alınan bankacılık panikleri, paranın dolaşım hızındaki eğilimleri, likidite tuzağı, açık piyasa satın alma işlemleri gibi konular ise ekonomik faaliyetler üzerinde etki etmiştir (Friedman & Schwartz, 1971: 10).

Friedman 1962 yılında yayınladığı "Kapitalizm ve Özgürlük" adlı eserinde kapitalizmi ise, özgürlüğün en büyük garantisi olarak nitelemektedir. Serbest piyasanın varlığı ise ekonomik özgürlüğü sağlamaktadır. Ayrıca Friedman'a göre ekonomik özgürlüğün dar anlamda ekonomik olmanın çok ötesinde sonuçları bulunmaktadır. Friedman, ekonomik özgürlüğün, siyasal ve sosyal özgürlüklerin de ön koşulunu oluşturduğunu ifade etmiştir (Friedman, 2008: 20).

Nitekim Friedman'a göre, tarih, sadece kapitalizmin özgürlükler için gerekli koşulları oluşturduğunu göstermiştir. Bu nedenle Friedman'a göre, kapitalizm ve özgürlük birbirinden bağımsız düşünülemez (Friedman, 2009: 10).

Friedman, kapitalist sistemde özel mülkiyetin varlığını ise, devletin zorlama ve yönlendirme gücüne karşı insanların birbirleriyle işbirliği yapmalarını sağlayan bir denge gücü olarak açıklamıştır. Bu bakış açısına göre, ekonomik ve siyasal güç yoğunlaşmasının tek bir merkezde toplanması bu yolla engellenebilmektedir. Bu koşul sağlandığında ise herkes istediği kişi ile piyasa içinde serbestçe işbirliği yapabilecektir. Bu durum aynı zamanda piyasa işleyişinin aksamaması için de oldukça önemli görülmektedir (Friedman & Friedman, 1980: 2-3).

Friedman'a göre, özgürlüğün altın çağı ise, kapitalizmin serbest ticaret ve rekabete dayalı olduğu 1815-1915 dönemidir. Friedman, bu dönemde hiçbir kısıtlama ile karşılaşmayan özel girişimcinin tam olarak özgür olduğunun altını çizmektedir. Ancak, Friedman'ın özgürlüğün altın çağı olarak nitelendirdiği bu dönem, birçok sosyal bilimci tarafından "vahşi kapitalizm" olarak nitelenmiştir. Nitekim bu dönem, uzun süreli çalışma saatlerinin, çocuk emeği kullanımının, uygun olmayan çalışma koşullarının ve düşük ücretlerin olduğu bir dönemdir. Ancak Friedman bu üretim koşulları etrafında şekillenen sürecinin bu yüzünü göstermekten kaçınmıştır. Diğer taraftan Friedman'ın bu dönem için ileri sürdüğü serbest ticaretin devlet müdahalesi olmadan gerçekleştiğine dair savı ise çürütülmüştür (Ataay, 2016: 144-145).

Aslında Friedman da devletin gerekliliğini inkâr etmez. Tersine, Friedman'a göre devlet, hem oyunun kurallarının belirlenmesi için hem de belirlenen kuralların uygulanması için bir hakem olarak gereklidir (Friedman, 2008: 20). Kısaca devlet, sadece adalet, iç ve dış güvenlik, dış politika gibi klasik görevleri üstlenmelidir. Devlet, üstlendiği bu görevlerle düzenin istikrarını sağlamalı ve rekabetçi piyasaları güçlendirmelidir. Bu nedenle neoliberal ideolojisinin savunucuları, kapitalist piyasaların işleyişini kolaylaştıracak bir devletin varlığını arzulamaktadırlar.

Bu anlayışa göre, piyasa ekonomisindeki ekonomik birimler en az maliyetle en fazla faydayı elde etme istegindedirler. Dolayısıyla bireylerin, kendi paralarını harcama konusunda son derece dikkatli ve rasyonel oldukları varsayılır. Ancak, kamu ekonomisinde ise kendi paralarının yerine devletin parasını harcayan siyasal aktörlerin varlığı nedeniyle aynı özenin gösterilmeyeceği savı ileri sürülür. Milton Friedman ve Rose Friedman'ın 1980 yılında ele aldığı "Free to Choose: A Personal Statement" adlı eserde geliştirilen matris bu konuyu ele almıştır. İlk olarak Milton Friedman ve Rose Friedman tarafından geliştirilen matris harcamaların basit bir sınıflandırmasına dayanmaktadır. Tablo.1'de gösterilen bu matriste, bireyin, harcamaları kendi parasıyla ya da başkasının parasıyla gerçekleştirdiği ve

harcamaların kendisi için ya da başkası için gerçekleştirdiği 4 olası durum gösterilerek "kimin parasının kimin için harcandığı" analiz edilmektedir (Friedman & Friedman, 1980: 116).

I. Bölümde, birey, kendi parasını kendisi için harcamaktadır. Bireyin bu bölümde, faydasını maksimize, maliyetini ise minimize etmek için mal veya hizmet satın alırken, minimum fiyatla en kaliteli ürünü almaya çalışacağı ifade edilir. Buna örnek olarak, bireyin süpermarkette kendi parasıyla kendisi için alışveriş yapması durumu gösterilir (Friedman & Friedman, 1980: 116).

II. Bölümde, birey, kendi parasını başkası için harcamaktadır. Bireyin, başkası için para harcarken, kendisi için para harcadığı I. bölümde olduğu gibi maliyetini minimize etmeye çalışmasına rağmen satın alacağı mal veya hizmetin kalitesine aynı derecede önem vermeyeceği ifade edilir. Buna örnek olarak, özel günlerde başkası için hediye alınması durumu gösterilir (Friedman & Friedman, 1980: 116).

III. Bölümde, birey, başkasının parasını kendisi için harcamaktadır. Bu durumda birey için, satın alacağı mal veya hizmetin fiyatı önemini yitirirken kalitesinin ve kendisine sağlayacağı faydanın ön plana çıktığı ifade edilir. Buna örnek olarak, hesabı bir başkasının ödediği bir yemek için fiyatın değil elde edilecek maksimum faydanın önem kazanması durumu gösterilir (Friedman & Friedman, 1980: 117).

IV. Bölümde ise, birey, başkasının parasını başkası için harcamaktadır. Bu durumda birey için, satın alacağı mal veya hizmetin hem fiyatının hem de kalitesinin önemini yitirdiği ifade edilir (Friedman & Friedman, 1980: 117).

Tablo 1. Friedman Matrisi

Kimin Parasını Harcıyor?	Kimin İçin Harcıyor?	
	Kendisi İçin	Başkası İçin
Kendi Parasını	I	II
Başkasının Parasını	III	IV

Kaynak: (Friedman & Friedman, 1980: 116)

Liberal bakış açısının bir ürünü olan Friedman Matrisi'ne göre, ancak bireyler kendi paralarını kendileri için harcadıkları durumda fiyat ve kaliteyi önemsemektedirler. Dolayısıyla ekonominin işleyişi için en sağlıklı durum bu koşulların sağlandığı I. bölümdür. Bu bağlamda özel sektör işletmeciliği bu koşulların sağlandığı bir piyasa yapısını oluşturacağı için oldukça önemli görülmektedir. Bu nedenle devletin ekonomiye müdahalesinin en alt düzeye indirilmesi gerektiği vurgulanır.

Friedman Matrisi'nde I. bölümde ifade edilen kendi parasını kendisi için harcama ve II. bölümde ifade edilen kendi parasını başkası için harcama durumu aslında bizim çalışmamızda ele aldığımız "bireysel cüzdani" ifade etmektedir.

III. Bölümde ifade edilen başkasının parasını kendisi için harcama durumu ise liberal anlayışta, bireylerin çıkarıcı olmalarından ötürü istekli oldukları bir durum olarak ifade edilir. Nitekim bireyciliği vurgulayan liberal bakış açısı, bireylerin kendi parasını başkası için harcama noktasında zayıf kalacağını ileri sürmektedir. Bu bakış açısında başkasının parasının (devlet bütçesinin) kendisi için harcanması durumu bireylerin istekli oldukları bir durum

olarak gösterilmiştir. Oysa burada ifade edilen başkasının parası yani kamu kaynağı olan bütçe vatandaşlar tarafından finanse edilmektedir. Dolayısıyla başkasının parası olarak ifade edilen para aslında hepimizin parasıdır

IV. Bölümde ifade edilen, başkasının parasını başkası için harcama durumu ise liberal anlayışta, tipik bir kamu ekonomisi olarak değerlendirilmektedir. Kamu ekonomisinde politikacılar, kamu kaynaklarını, başka bireyler (vatandaşlar) için harcamaktadır. Bu bakış açısına göre, insan doğası gereği başkalarının parasını harcama noktasında kendi parasına kıyasla daha az özen gösterir. Bu nedenle etkinsizliğin ve israfın fazla olacağı savunulur. Burada da III. bölüme benzer şekilde bütçe kaynakları başkasının parası olarak değerlendirilir. Bu gerekçelerle liberaller, devletin ekonomide yoğun olarak yer almaması ve küçük bir bütçe olması gerektiğini ileri sürerler.

Oluşturulan bu düzen içerisinde bireycilik, özgürlük, özel mülkiyet, serbest piyasa ekonomisi gibi kavramlar çerçevesinde şekillenen düşüncelerle neoliberal politikalar iktisadi, siyasal ve sosyal alanlara hakim olmuştur. Bu düşüncenin yaygınlaşması ve yerleşmesi ise kamusal alan üzerinde etkili olmuştur. Kamusal alanların etkin kullanılmadığı varsayımı altında şekillenen bu düşünce vatandaşların kamusal bilinçlerinin zayıflamasına neden olmuştur. Bu söylem liberal düşüncenin bir ürünü olmakla beraber 1980'ler sonrasında yaşanan paradigma değişimi ile daha da yerleşmiş bir düşünce haline gelmiştir.

Ayrıca Friedman Matrisi'nde başkasının parasının başkası için harcandığı VI. bölüm için kamunun etkinsiz olduğuna vurgu yapılması bizi farkında olmadan "yabancılaşma" kavramına götürmektedir. Yabancılaşma konusunu Hegel, lâik felsefeye; Marx ise iktisada ve siyasete kazandırmıştır. Nitekim yabancılaşma kavramı, bu düşünürlerden sonra sosyal bilimlerin birçok disiplinde sıkça kullanılmıştır (Alkan & Ergil, 1980: 189). Yabancılaşma kavramının birçok farklı tanımı yapılsa da ortak bir kuramsal çerçeve oluşturulmamış ve kesin bir tanımlama yapılmamıştır. Ancak genel olarak yabancılaşma, bireylerin kendinden, başka kimselerden, değer yargılarından, kurumlardan ve toplumsal oluşumlardan uzaklaşması şeklinde tanımlanabilmektedir. Nitekim "yabancılaşma" kavramının etimolojik kökeni Latince sıfat durumunda olan 'alienus (başka)', isim durumunda ise 'alius (başkası)' anlamlarına gelen kelimelerden türetilmiş olan 'alienatio (yabancılaşma-yabancılaştırma-uzaklaşma)' kelimesine dayanmaktadır (Çiçek, 2015: 142).

Farklı birçok açıdan ve disiplinde ele alınan yabancılaşma kavramını biz konumuzla bağlantılı olarak Friedman Matrisi'nden hareketle devlet bağlamında değerlendireceğiz. Bir başka ifadeyle devletin yabancılaşmasından bahsedeceğiz. Liberalizmin etkisiyle birlikte devletin değişen yapısından söz etmiştik. Devletin küçültülmesi argümanı ve bu değişen yapının sermaye birikiminin ihtiyaçlarını karşılama yönünde hareket etmesi ise zamanla devletin vatandaşlar üzerinde bir baskı aracı olarak gücünü göstermesine neden olmuştur. Dolayısıyla devlet vatandaşa yabancılaşmıştır. Vatandaşlar ise devleti 'biz' olarak algılamaktan uzaklaşarak 'yukarıdakiler' olarak algılamaya başlamışlardır. Nitekim Marx'a göre kapitalist sistemde bir insanın vatandaş olarak kendini var edebilmesi oldukça zordur. Çünkü, başta özel yaşam olmak üzere kamusal bir alanın varlığıyla mümkün olan nitelikler için kapitalist sistem yetersiz kalmaktadır. Örneğin, insanlar kendilerine etki eden her şeyi yönetme becerisine doğası gereği sahiptir. Ancak bu becerinin alanı daraltılarak kişisel meseleleri yönetme

düzeyine indirgenmiştir. Bu durumun bir başka örneği ise kişinin kamusal alandaki etkisinin daraltılmasında yani bu alanın tümüyle başkaları tarafından yönetilmesinde de gözlenebilmektedir. Vatandaşların becerilerinin, özgünlüklerinin ve gereksinimlerinin göz ardı edilmesi ise başta insanların kendilerinden yabancılaştırılmasına neden olmaktadır (Ollman, 2012: 329).

Diğer taraftan devlet, kapitalist sistemde siyasal yaşamdan yapılan bir soyutlama olarak nitelendirilir. Bu durum değer ekonomik yaşamdan yapılan bir soyutlama olmasına benzetilmektedir. Bir başka ifadeyle devlet, yabancılaştırılmış siyasi etkinliğin soyut ürünüdür; değer ise, yabancılaştırılmış üretici etkinliğin soyut ürünüdür. Bu nedenle değer, meta, sermaye ve para aracılığıyla somutlaşarak insan üzerinde bir güç haline gelirken; devlet de hükümet kurumları (yasama organı, yürütme organı, mahkemeler, siyasal parti örgütlenmeleri, yasalar gibi) aracılığıyla insan üzerinde güç oluşturmaya başlar. Dolayısıyla toplumsal ilişkileri düzenlemek için insanlar tarafından oluşturulan bir ürün olan devletin aracı kurumları zamanla aracılık etmeleri gereken güçleri sahiplenmeye başlarlar. Bu güç kapitalistlerin, toprak mülkiyetinin ve sermayenin kullanım değerini tasarruf etmelerine olanak tanıırken; yöneticilerin ise hükümet kurumlarının kullanım değerini tasarruf etmelerini sağlamaktadır. Bu nedenle Marx, kapitalist sistem içerisinde yer alan siyasi kurumların ve bu kurumlar aracılığıyla bütün vatandaşların kamusal yaşamlarına egemen olan kişilerin, vatandaşların denetiminden dışında yer aldığını ifade etmiştir. Vatandaşların artık kendilerinin seçtikleri yöneticilerle kendilerini özdeşleştirememeleri ise yabancılaştırmanın bir boyutunu oluşturmaktadır. Devlet bu bağlamda kapitalist toplumun yabancılaştırılmış ilişkilerinin bir yansımasıdır. Vatandaşlar, siyasi etkinliklerinin somut ürünlerini yabancılaştırma koşulları altında kendi ürünleri olarak görmezler. Ayrıca bu yabancılaştırma zamanla siyasi ürünlerin vatandaşların iradesinden bağımsız olarak çeşitli formlara sürüklenmesine neden olmaktadır. Basit bir oy verme davranışı sonucu oluşturulan parlamentonun zamanla yarı kutsal bir varlık kisvesine bürünerek kendi yaratıcılarından saygı beklemesi bu duruma verilebilecek bir örnektir (Ollman, 2012: 330-332).

Ayrıca Friedman Matrisi'nde olumlanan özel mülkiyet ise emeğin ürününün tüketim sayesinde kişisel olarak kullanılabilmesi, özgürlük dönemini sona erdiren argümanlardandır. Nitekim bu özgürlüğün yok olması yabancılaştırmayı doğuran unsurlar arasında yer almaktadır (Weisskopf, 1996: 58). Bu unsurların bulunduğu ve vatandaşların emek ürünlerine dair yabancılaştığı bir sistemde ise, yine vatandaşların emek üretkenliği sonucu oluşturulan kamusal alanlara yabancılaştırmaları söz konusu olacaktır. Dolayısıyla vatandaşların kamusal alanlara bilinçleri de oluşmayacaktır. Nitekim vatandaşların, siyasal sistem içerisinde kendi değerlerinin etkin bir biçimde temsil edilmediğini düşünmesi kamusal alanlardan uzaklaşmaları sonucunu doğurmaktadır. Bir başka ifadeyle, vatandaşlar kendilerini ait hissetmedikleri ya da yapıcılarının biri olarak görmedikleri sistem içerisinde kamusal alanlardan yabancılaştırmaktadırlar.

3.3. Ortak Malların Trajedisi

Liberal anlayış çerçevesinde ortak ve kamusal doğa varlıklarının, özel mülkiyet konusu yapılması gerekliliği sıkça vurgulanmaktadır. Bu gereklilik kalkınmanın sürdürülebilir olması

açısından etkin bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım ise "ortak malların trajedisi" olarak nitelendirilen teoriye dayandırılmaktadır (Özlüer, 2007).

Ortak malların sosyal çıkmazını (ikilemini) analiz eden ilk çalışma William Forster Lloyd'a aittir. Lloyd, 1883 yılında ele aldığı "Nüfusu Kontrol Konusunda İki Ders" adlı kitapçığında bu kavrama değinmiştir. Lloyd, otlakları kullanan çobanların, sığır sayısını arazinin besleme kapasitesine uygun olarak azaltmanın kendi çıkarları doğrultusunda olacağına ikna edilebileceğini ifade etmiştir. Ancak Lloyd, bireysel olarak kimsenin sığırlarını otlaktan çekmeye istekli olmadığını, bu nedenle de bireylerin faydalarını maksimize etme kararlarının toplamının, otlakta besleyebileceğinden çok fazla sığır otlatılmasına neden olacağını ifade etmiştir (Ergüder & Uymaz, 2014: 110)

Ortak malların trajedisi kavramı 1968 yılında Garrett Hardin tarafından ise, Science dergisinde yayınlanan "The Tragedy of Commons" başlıklı makalede tüm yeryüzü olarak tanımlanmıştır. Hardin makalede, ortak mallara erişimin serbest olması durumunda, bu malların aşırı derecede tüketilerek zarar göreceğini iddia etmektedir. Çünkü Hardin'e göre, bireyler elde edecekleri kazançlar doğrultusunda hareket etmektedirler ve içinde buldukları gruplardan etkilenerek yanlış kararlar alabilmektedirler. Dolayısıyla ortak mallar için bir bedel ödemek durumunda olmayan bireyler, rahatlıkla kazançlarını arttırma ve faydalarını maksimum kılma düşüncesiyle bu malları tüketenlerdir. Ayrıca Hardin, ortak mallardan yararlanan bireylerin rekabet içinde olduğunu belirterek, diğer bireylerin tüketimi arttırdığında bireylerin kendi tüketimlerini arttırma eğiliminde olacağını ifade etmiştir. Dolayısıyla bu davranış biçimi devamlı artarak süren bir kısır döngü haline geleceği savunulmaktadır (Söker & Özlük, 2018: 238).

Hardin, ortak mallar üzerinden fayda sağlama amacıyla hareket eden bireylerin uzun vadede yanlış seçimler yapacağını ve bunun sonuçlarına katlanmak zorunda kalacaklarını ifade etmektedir. Aynı zamanda fayda maksimizasyonu ile hareket eden bireylerin bu seçimlerinin gelecek kuşaklar için de tehdit oluşturduğunu belirtmiştir (Hardin, 1968: 1244). Hardin, ele aldığı makalesinde bu davranış biçimini çobanlar üzerinden değerlendirmiştir. Bu değerlendirme her ne kadar o dönemde yaşanmaya yeni başlayan ve daha sonra da insanların karşı karşıya kaldığı kıtlık gibi sorunları açıklamak amacıyla yapılsa da, günümüzde de kimi araştırmacılar tarafından sıkça vurgulanmaktadır.

Hardin, yapmış olduğu değerlendirmede çobanların sığırlarını otlattığı devlete ait bir otlak düşünmemizi istemektedir. Bu otlakın uzun süre kullanılabilmesi ise sığırların gereğinden fazla otlatılmamasına bağlıdır. Dolayısıyla bu durum çobanların açgözlü davranmaması gerekliliğini de beraberinde getirir. Fakat çobanların amacı sahip oldukları sığırları günü geldiğinde yüksek fiyattan satmaktır. Sığırların kolayca satılabilmesi ise besili olmalarını gerektirir. Bu nedenle Hardin'e göre, her çoban kendi kazancını maksimize etme eğiliminde hareket edeceği için söz konusu otlak üzerinde olabildiğince çok sığır otlatmaya çalışacaktır. Dolayısıyla çobanlar sürülerini genişletme çabasında olacaktırlar. Ortak otlak her kullanan çobanın bu rasyonel davranış biçimini sergilemesi ise trajediyi başlatmaktadır. İnsanlar, kendi sürüsünü sınırsız şekilde genişletmeye zorlayan bir sistem içinde sıkışmıştır. Oysa dünya sınırlıdır. Ortak malların serbestliğinin olduğunu düşünen bir toplumda, her insanın kendi çıkarı doğrultusunda hareket etmesinin sonucu ise bir yıkım olarak değerlendirilir. Bir başka

ifadeyle, Hardin tarafından ortak malların serbestliğinin toplu bir yıkıma neden olacağı ifade edilir (Hardin, 1968: 1244).

Hardin, bu değerlendirmeyi yaparken herkesin eşit şartlarda seçim yaptığını ve bu seçimlerin maliyetlerine katlandıklarını varsaymaktadır. Oysa sanayi devriminden sonraki dönemde bu durumda değişiklikler meydana gelmiştir. Özellikle sanayi devriminden sonraki süreçte artık değerın önem kazanması ve dolayısıyla doğanın bu yönde suistimal edilmesi söz konusu olmuştur. Nitekim Batının öncülüğünde gerçekleştirilen geleneksel çevrecilik anlayışı; çevresel, toplumsal ve iktisadi adalet kavramları arasında nitelikli bağlantılar kurmakta başarısız olmuştur. Bu süreçte iklim değişikliğinde ve ortak mallarda meydana gelen zararların en büyük etkilerinin bedeli ise yoksul kesimler tarafından ödenmiştir (Örü, 2016).

Hardin'in ele aldığı bu makalenin ardından Williams Ophuls bu kavramı genişleterek, ortak malların atmosferi, suyu, üst atmosferi, dış tabakayı, okyanusları ve biyolojik devreleri de kapsadığını ifade etmiştir. Günümüzde evrensel ortak mallar üzerinde ise bireysel sığırmaçların yerine tüm ülkelerin, çokuluslu işletmelerin ya da bireylerin yer aldığı söylenebilir (Akdemir & Şahin, 2006: 2-3).

Ortak malların trajedisi anlayışına göre, söz konusu ortak doğa varlıklarının özel mülkiyet konusu olmaması durumu bu malların aşırı sömürülmesine neden olacaktır. Bu anlayış çerçevesinde mülkiyet hakkının hukuksal zeminde güvence altına alınması gerektiği belirtilir. Ayrıca mülkiyet hakkının gelişmesi için de bireylerin teşvik edilmesi önemli görülmektedir. Çünkü bu anlayışa göre söz konusu ortak mallara dair çıkarları bulunan bireylerin ya da grupların sorumluluk üstlenme ve bu malları koruma istekleri daha fazla olacaktır (Özlüer, 2007).

Oysa bu ifadeler başta Hardin'in ortaya koymuş olduğu argümanlarla birlikte birçok düşünür tarafından eleştirilmektedir. Nitekim Hardin, Science dergisinde yayınlanan makalesine rağmen hiçbir gerçek kanıt sunmamıştır. Bu nedenle Hardin'in ileri sürdüğü ifadeler ise düşünsel bir deney boyutunda kalmıştır (Libcom.org, 2014: 17). Sonrasında Elinor Ostrom 1990 yılında yayınladığı "Governing the Commons" adlı makalesinde ortak malların illa ki karşılıklı bir mahvoluşa neden olmayacağını göstermiş ve bu çalışmasıyla ekonomi dalında Nobel Ödülü kazanmıştır. (Caffentzis, 2010: 30). Nitekim Ostrom bu çalışmasında ortak malların trajedisi sorununun kamu sektörü ya da özel sektör aracılığıyla çözülemeyeceğini belirtmiştir. Ostrom'a göre, kamu sektörü ya da özel sektör doğal kaynakları uzun süre etkin kullanmada başarılı değildir. Bu nedenle ortak malların trajedisi sorununun her iki yapılanmadan ayrı olarak kendine özgü bir organizasyonu olan kurumlarca çözülebileceğini öngörmüştür. Ostrom, çalışmasında bu başarılı yapılanmayı örneklerle değerlendirmiştir. Bu örneklerden ön plana çıkan ise, balıkçıların ortak kullanımına açık denizdeki balıkların tükenmemesi adına anlaşarak kendi aralarında oluşturdukları yapılanmadır. Bu yapılanmada alınan kararlar doğrultusunda balıkçılar, ortak denizi belirli bir düzen dahilinde eşit haklarla kullanmaktadır. Ayrıca bu düzen Ostrom'a göre, uzun vadede denizdeki balıkların tükenmesini de engellemektedir (Ostrom, 2015: 2-3).

Hardin, Ostrom'un bu tespitleri üzerine ise argümanının genel olarak ortakları değil yalnızca yönetilmeyen ortaklar için geçerli olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla değerlendirmelerinin kapsamı ciddi bir biçimde daraltmıştır. Fakat tüm bu eleştirilere rağmen "ortakların trajedisi"

kavramı çevresel etik, ekolojik ekonomi ve iklim bilimlerinde sıkça kullanılmaktadır (Libcom.org, 2014: 18).

Hardin'e yöneltilen bir başka eleştiri ise, çözüm argümanı olarak sunulan ilişkiler ağının zaten var olduğuna yönelik varsayımlara dayanmaktadır. Nitekim Hardin, her çobanın yetiştirebileceği maksimum sığır sayısına ulaşmayı hedeflediği varsaymaktadır. Bu bakış açısına göre, çobanlar kendi tüketimlerine yönelik üretim yapan geçimlik üreticiler değil piyasa mekanizması içerisinde pazara mal satmak üzere rekabet halinde üretim yapan üreticiler konumundadır (Libcom.org, 2014: 18).

Hardin'i eleştiren bir başka ekonomist ise James O'Connor'dır. Hardin'in argümanlarına göre hiçbir çobanın bağlı bulunduğu bir toplumsal bağ ya da norm yoktur. Hatta çobanlar rasyonel fayda maksimizasyonu ajanları olarak, ortak otlak üzerinde bir paylaşımlarının bulunmasına rağmen birbirleriyle herhangi bir ilişkiye de sahip değillerdir. Ayrıca pazarın devamlı artan sığır sayısı doğrultusunda oluşacağını öngören Hardin'e göre, çobanlara sığır sağlayabilecek başka ortaklara erişimlerinin de olmaması gerekir. Bir başka ifadeyle Hardin, ortakların, toprak ve üretim araçları üzerinde mutlak özel mülkiyeti sağlayan çitleme hareketi dahilinde gerçekleştirilen izole bir ortaklığın var olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla kapitalizme özgü ve ortaklara yönelik yapılan özelleştirme ve çitleme uygulamaları sonrasında gerçekleşen ilişkiler varsayılmaktadır. Bu bakış açısıyla Hardin'in ortaya koyduğu trajediye sermayenin trajedisi de denilebilir. Ayrıca bu nedenlerle Hardin'in ileri sürmüş olduğu argümanlar tarihsel açıdan hatalı, teorik açıdan döngüsel, ampirik açıdan ise şüphelidir. Tüm bunlara rağmen pazar rekabeti, çitleme ve özelleştirme uygulamalarının yol açtığı sorunları çözmek için önerilen daha fazla pazar rekabeti, çitleme ve özelleştirme uygulamalarını rasyonalize etmede önemli ideolojik roller üstlenmektedir (Libcom.org, 2014: 18; Kaymak, 2011: 169).

Liberal düşüncenin kullandığı argümanlardan biri olan ortak malların trajedisi, bahsedilen bu bakış açısıyla kamusal bilincinin oluşumunu ve gelişimini engellerken, piyasa ekonomisinin işleyişini temize çekmektedir. Piyasa ekonomisi ise sermaye birikimine dayalı işleyişin sınırlarını belirlemektedir. Dolayısıyla piyasa mantığı içerisinde ortak malların korunması da ancak bunlardan kar elde edilebildiği sürece mümkündür. Nitekim bu düşünce kapitalizm dahilinde her şeyin metalaştırılmasının nihai sonucudur.

3.4. Mahkûm Açmazı (Prisoner's Dilemma-Tutsak İkilemi)

Ortak mallara ilişkin birçok benzer örneğin oyun teorisine dayanmakta olduğuna değinmiştik. Oyun teorisi ise Von Neumann'ın 1928 yılında ortaya koymuş olduğu minimum-maximum teoremi ve Nash'ın 1950 yılında ortaya koyduğu Nash denge teoremi ile birlikte temellenmiştir. Oyun Teorisi'nin en klasik oyunlarından biri de mahkûm açmazı (prisoner's dilemma-tutsak ikilemi) oyunudur. Burada geçen oyun kavramı, stratejik planları, bireysel tutum ve davranışları ifade etmektedir. Dilemma kavramı ise en basit ifadeyle ikilem, çıkmaz ya da açmaz anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle dilemma, insanların karşı karşıya kaldıkları iki seçenekten ikisinin de kabul edilemez olması durumunu ifade etmektedir (Kuhn & Tucker, 1958: 100). Bu nedenle mahkûm açmazını, insanların olaylar karşısında verebilecekleri muhtemel kararları matrisleştiren bir yöntem olarak da tanımlamak mümkündür.

Mahkûm açmazı (prisoner's dilemma) oyunu 1950 yılında Melvin Dresher ve Merrill Meeks Flood tarafından literatüre kazandırılmıştır. Meşhur ikilem örneği ise daha sonra Albert William Tucker'ın iki kişili ikilem oyunuyla birleştirilmiştir (Aktan & Bahçe, 2013:101).

Oyun teorisi yazınında yer alan mahkûm açmazı, bireysel çıkarlarla toplumsal çıkar ya da bireysel davranmakla işbirliği içinde olma arasındaki ortaya çıkabilecek muhtemel çelişkiyi ortaya koyan oyundur. Bu oyun genellikle iki mahkûmun hayali hikayesine dayandırılarak açıklanmaktadır: Bir bankayı soymak üzere olduklarından şüphelenilen iki kişi ruhsatsız silahlarıyla birlikte yakalanmaktadır. Fakat bu duruma dair herhangi bir kanıt yoktur. Bu nedenle iki şüphelinin bankayı soyacaklarına dair itirafta bulunacakları bir yöntemle sorgulamaya alınmışlardır. Bu yöntemle göre, şüpheliler ayrı ayrı sorgu odalarına alınırlar ve kendilerine şu bilgiler verilir: Her iki şüphelinin de bankayı soyacaklarını inkâr etmeleri durumunda, ruhsatsız silah taşımalarından dolayı birer yıl hapis cezası verilecektir. Her ikisinin de suçlarını itiraf etmeleri durumunda, hapis cezaları beşer yıl olacaktır. Diğer taraftan, suçu birinin itiraf birinin ise inkâr etmesi durumunda, itiraf eden ödüllendirilerek serbest kalacak, buna karşın inkâr eden on yıl hüküm giyecektir. Bu oyun, aşağıda verilen matrisle gösterebiliriz (Aktan & Bahçe, 2013:106):

Tablo 2. Mahkûmlar açmazı (prisoners' dilemma)

		II	
		İtiraf	İnkâr
I	İtiraf	A -5, -5	B 0, -10
	İnkâr	C -10, 0	D -1, -1

Kaynak: (Aktan & Bahçe, 2013: 107)

Tabloda satırlar birinci şüphelinin, sütunlar ise ikinci şüphelinin alabileceği kararları göstermektedir. Alınan kararlar sonucu ortaya çıkabilecek muhtemel sonuçlar ise kararların kesiştiği bölgelerde gösterilmektedir. Örneğin, her iki şüphelinin de suçlarını itiraf etmesi durumunda, A bölgesinde belirtilen, her iki şüphelinin de beşer yıl hapis cezası almaları söz konusu olmaktadır. Birinci şüphelinin itiraf etmesi, ikinci şüphelinin inkâr etmesi durumda, B bölgesinde belirtildiği gibi, birinci şüpheli hapis cezası almazken, ikinci şüpheli on yıl hapis cezası alması söz konusu olmaktadır. Benzer biçimde, C bölgesi, birinci şüphelinin inkâr etmesi, ikinci şüphelinin itiraf etmesi durumunda ise ikinci şüpheli hapis cezası almazken, birinci şüpheli on yıl hapis cezası almaktadır. Son olarak D bölgesinde ise her iki şüphelinin de inkâr etmesi durumunda, birer yıl hapis cezası almaktadırlar. Dolayısıyla bu oyunun sonucuna göre tek Nash dengesi, her iki şüphelinin de beşer yıl hapis cezası aldığı A bölgesinde gerçekleşmektedir. Oysa bu teorik senaryoda işbirliği mümkün olsaydı, her iki şüphelinin de inkâr edip birer yıl hapis cezası almaları mümkün olacaktı (Aktan & Bahçe, 2013:107).

Mahkûmlar açmazı birçok uygulamaya konu olmaktadır. Bunun için "egoist" ve "alturist" olma stratejilerinin karşılık geldiği bölgeleri değiştirmek yeterli olacaktır. Örneğin, kamu iktisadi kuramı içerisinde kamu mallarının üretiminde bir mahkûm açmazı doğduğu söylenmektedir. Nitekim matriste bencil stratejiyi "vergi vermemek ya da kaçırmak", yardımsever stratejiyi ise "vergisini tam vermek" olarak düşünebilir. Bu koşullar altında, bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri durumunda herkesin vergi vermediği ya da kaçırıldığı bir duruma işaret edecektir ki bu durum herkesin vergisini tam olarak verdiği durumdan Pareto anlamında daha kötü bir toplumsal sonuç doğuracaktır. Dolayısıyla kendiliğinden var olan düzenin toplumsal çıkarlara uygun sonuçlar doğurmayacağı açıktır (Aktan, Sanver & Sanver, 2013:5).

Mahkûm açmazı oyunlarının ortak noktası ise, işbirliği sorunudur. Nitekim her zaman bireysel çıkarlar doğrultusunda, toplumsal açıdan iyi olana ulaşılması mümkün değildir. Aksine, bireysel davranış biçimlerinin bireysel değil toplumsal çıkarlar doğrultusunda alınması herkesin çıkarına olacaktır. Bu durum ise, oyuncuların işbirliği yaparak ortak bir paydada bütünleşmeleriyle mümkün olacaktır (Aktan, Sanver & Sanver, 2013: 12).

Diğer taraftan liberal söylemin ortaya koymuş olduğu "bireysel çıkarlar, toplumun da yararındadır" tezi de "mahkûm açmazı" oyunu ile eleştiriye açılmıştır. Bir başka ifadeyle, bireysel çıkarları maksimum kılmaya yönelik alınan her kararın ya da tercihin birey dışında grupların ya da toplumun çıkarlarına hizmet etmeyeceği ortaya koyulmuştur (Aktan & Bahçe, 2015: 33). Nitekim mahkûm açmazında her bireyin kendi faydasını maksimum kılacak kararı vermesine rağmen, grubun en iyi refah düzeyine ulaşmadığı açıktır. Diğer taraftan, bu durum bizi her bireyin kendisi için en doğru tercihi ve en rasyonel seçimi yapacağını ifade eden "insan davranışları rasyoneldir" tezini de sorgulatan bir sonuca götürmektedir.

Özetle, bu basit sosyal sistemde bile, doğal düzen modelinde öngörülen bireysel çıkarların, toplumsal çıkarları da arttıracığı tezine aksi bir durumun olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla mahkûm açmazının bir yönüyle, bireysel çıkarlarla toplumsal çıkarlar ya da bireysel davranmakla işbirliği içinde olmak arasında ortaya çıkabilecek muhtemel çelişkiyi gösterdiğini söyleyebiliriz (Aktan & Bahçe, 2015: 33).

Diğer taraftan mahkûm açmazı oyunu, ortak mallara dair çözümlerde işbirliğinin rasyonel bireyler tarafından oluşturulmasının imkansız olduğuna da vurgu yapar. Ostrom ise, mahkûmların koşulları değiştirme ve oyunun kurallarını koyma imkanına sahip olmadığını bu nedenle de alınan kararlarda da özgür olunamayacağını ifade etmiştir. Nitekim Ostrom'a göre, bu teorik senaryo, günlük yaşamda insanların ya da kurumların karar alma özgürlüğü için geçerli değildir. Aksine Ostrom, günlük yaşamda karar alma özgürlüğünün, oyun teorisindeki kısıtlar altında gerçekleşmediğini vurgulayarak, oyunun kurallarını koymanın ve gerçekleşebilecek trajedilerin bireysel kapasitelerin artmasıyla birlikte oyunu kuracak bir müdahale gücüne kavuşarak kurtulmanın söz konusunu olabileceğini ileri sürmektedir. Bu nedenle de Ostrom, ortak mallar teorisinde, ortak malların geleceğini, oyunun kurallarını koyarak ve değiştirerek kurtarmaya odaklanmıştır (Ostrom, 1990: 7-8).

Kamusal mallarda sunulan hizmetin finansmanına katılma veya katılmama şeklinde iki seçenek sunulmaktadır. İki mahkûm üzerinden verilen örnekleri dikkate alarak kamusal mal ve hizmet sunumunu iki kişiden oluşan bir toplum olduğunu varsayarak değerlendirelim. Bu

durumda bir kamusal hizmetin sunumu sonucu elde edilen fayda ve bu hizmet sunumu için yapılan katkı; iki kişinin de katkıda bulunmamayı tercih ettiği durumda 0 olacak ve söz konusu hizmet hiç sunulmayacaktır. Bir kişinin hizmet sunumu için katkı yapmayı tercih etmesi, diğer kişinin ise katkıda bulunmamayı tercih etmesi durumunda hizmet sunulacaktır. Fakat, birinin faydası daha yüksek iken, diğerinin daha düşük olabilmektedir. Ya da her iki kişinin de katkıda bulunmayı tercih ettiği durumda, fayda düzeyleri farklı olsa da vergi olayı doğmakta ve kamu hizmeti sunulmaktadır. Bu noktada liberal bakış açısına göre, bireylerin birbirlerinden habersiz biçimde aldıkları bu kararların, kamusal mal hizmet sunumunun faydasından dışlanamayacaklarını bilmelerinden ötürü katkıda bulunmamayı tercih edecekleri yönünde olacağı savunulmaktadır. Bir başka ifadeyle bu bakış açısına göre, bireyler kamusal malların faydasından dışlanmadığı için kamusal mallara ilişkin gerçek tercihlerini açıklamayarak "bedavacılık" sorununa neden olacaklardır. Nitekim bireylerin kendi çıkarlarını maksimize etme doğrultusunda egoist davranarak karar alacağı (hakim stratejiye uygun davranacağı) sonucuna varan mahkûm açmazında da benzer bir sonuca ulaşılmaktadır.

Liberal söylemlerin insanları bu düşünce sistematiği içerisinde düşünmeye itmesi ise, toplumsal bilinci zayıflatmakta ve bireysel çıkarları ön plana çıkarmaktadır. Bu koşullar altında şekillenen toplumda ise kamusal bilincinin ve kamusal bilincinin gelişmesi oldukça zorlaşacaktır.

4. Sonuç

Kamusal alan birçok farklı yaklaşım biçimi tarafından ele alınmıştır. Bu yaklaşım biçimleri ise zaman içerisinde değişen ve dönüşen kamusal alan kavramını ve işleyişini etkilemiştir. Kamusal alan kavramı, kamusal olarak da nitelendirilmekte ve kamuya dair konuları kapsayan ve kamuoyunu şekillendiren bir alanı ifade etmektedir.

Diğer taraftan vatandaşların temsil alanını oluşturan kamusal alan, vatandaşlık haklarının ve sorumluluğunun da görünür halidir. Bu nedenle bu alanın benimsenmesi, algılanması ve sahiplenilmesi oldukça önemlidir. Bu durum ise ancak, kamusal bilinç düzeyinin yüksek olduğu toplumsal yapılarda mümkündür. Nitekim kamusal bilinç düzeyi, vatandaşların kamu hürriyetlerinin farkında olmalarının ve vatandaşlar tarafından kamusal boyutun algılanabilmesinin ön koşulunu oluşturmaktadır.

Kamusal alanların metalaştırılması, ticarete açılması ise özellikle 1980'li yıllarla ve neoliberal politikalarla gerçekleşmiştir. Dolayısıyla kamusal bilinç düzeyi de bu değişim ve dönüşüm süreciyle sekteye uğramıştır. Vatandaşlara ait alanlardan vatandaşların dışlanması sonucunu doğuran bu süreç, piyasa mekanizmasını güçlendirmiştir. Özelleştirme politikalarıyla desteklenen bu süreç, kamusal alanlarda vatandaşları pasif kılmakla birlikte, bu alanların denetimini de zorlaştırmaktadır.

Diğer taraftan liberal düşünce sistematiği içinde barındırdığı unsurlarla bu süreci hızlandırmaktadır. Nitekim bu anlayışa göre esas olan sermaye birikimin sürdürülebilirliğidir. Dolayısıyla kamusal alanlarda bu amaca hizmet etmelidir. Bu nedenle kamusal alanlar ve kamusal hizmetler vatandaşlardan yabancılaştırılırken, piyasa mekanizmasına eklenmektedir. Oysa tüm vatandaşlara ait olan ve özel ya da kişisel olmayan kamusal alanın asıl sahipleri halktır. Dolayısıyla kamusal alanlara dair işleyişin ve sorunların vatandaşlar tarafından denetlenebilmesinin önü açılmalıdır. Bu durumun gerçekleşebilmesi ise

vatandaşların kamusal bilinçlerinin oluşmasına ya da gelişmesine bağlı olarak şekillenecektir. Nitekim vatandaşların bilgi, tutum ve davranışlarıyla yakından ilişkili olan kamusal bilinci ve farkındalığı tüm bu değerler etrafında birleştirici güce sahiptir. Kamusal karar alma sürecinin de işleyişini belirleyen kamusal bilinci içinde barındırdığı tüm bu unsurlarla toplumsal yapılar açısından oldukça önemli bir noktada yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdemir, A., & Şahin, M. (2006). Küresel kamusal malların üretim ve yönetim dinamikleri bağlamında sınıflandırılması. *Maliye Dergisi*, 150, 1-24.
- Aktan, C. C., & Bahçe, A. B. (2013). Kamu tercihi perspektifinden oyun teorisi. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 153-176.
- Aktan, C. C., & Bahçe, A. B. (2015). Kamu tercihi ve oyun teorisi perspektiflerinden alturizmin (hayırseverliğin/yardımseverliğin) eleştirisi. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 25-56.
- Aktan, C. C., Sanver, Ö. İ., & Sanver, M. R. (2013). Oyunlar, kurallar ve düzen-oyun teorisi perspektifinden kuralların rasyoneli. Çoşkun Can Aktan (Ed.), *Kurallar, Kurumlar ve Düzen, Kurallar ve Kurumların Sosyolojik Temelleri içinde* (s. 1-19). Ankara: SPK Yayını.
- Alkan, T., & Ergil, D. (1980). *Siyaset Psikolojisi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Ataay, C. K. (2016). Hayek ve Friedman'ın devlet anlayışı. *Siyasal Bilimler Dergisi*, 4(1), 129-151.
- Caffentzis, G. (2010). The future of 'the commons': neoliberalism's' plan b/or the original disaccumulation of capital ?. *New Formations*, 69(69), 23-41.
- Caplan, B. (2001). Rational ignorance versus rational irrationality. *Kyklos*, 54(1), 3-26.
- Congleton, R. D. (2001). Rational ignorance, rational voter expectations, and public policy: A discrete informational foundation for fiscal illusion. *Public Choice*, 107(1), 35-64.
- Çiçek, N. (2015). Franz Kafka'nın eserlerinde yabancılaşma problemi. *Beytulhikme: An International Journal of Philosophy*, 5(1). 142-162
- Demir, Ö. (2009). Siyasete yön veren rasyonel cahil seçmenler. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-10.
- Durmuş, M. (2012). Yeniden kamusal! kamusalığı yeniden tanımlamak ya da yerine devrimci bir seçenek koymak ?. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (MSG)*, 12(45-46), 34-48.
- Ergüder, B. & Uymaz, B. (2014). Ortak malların geleceği: ortak mallar çerçevesinde mali alanın analizi. Ahmet Kesik, Turgay Berksoy ve Mehmet Şahin (Eds.), *Mali Alan Teori ve Uygulama içinde* (ss. 107-139). Ankara: Seçkin.
- Friedman, M. (2008). *Kapitalizm ve Özgürlük* (çev. D. Erberk ve N. Himmetoğlu). İstanbul: Plato Film Yayınları.
- Friedman, M. (2009). *Capitalism and freedom*. Chicago and London: University of Chicago press.
- Friedman, M., & Friedman, R. (1980). *Free to choose: a personal statement*. Orlando: Harcourt Brace Jovanovich.
- Friedman, M., & Schwartz, A. J. (1971). *A Monetary History of the United States: 1867-1960*. Princeton, N.j.: Princeton University Press.
- Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons. *Science*, 162(3859), 1243-1248.
- Hetzl, R. L. (2012). Milton Friedman'ın iktisat bilimine katkıları. (Çev. Ü. Çetin). *Liberal Düşünce Dergisi*, 17(65), 29-56.

- Kaymak, M. (2011). Sanayi Devrimi neden İngiltere’de gerçekleşti? karşılaştırmalı bir makro tarih denemesi. H. Mihci (Ed.). *İktisada dokunmak* içinde (ss. 163-185). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Krek, A. (2005). Rational ignorance of the citizens in public participatory planning. In: Schrenk, M. (Ed.), *Proceedings of 10th International Conference on Information & Communication Technologies (ICT) in Urban Planning and Spatial Development and Impacts of ICT on Physical Space, CORP 2005 & Geomultimedia 05*, pp. 165–169.
- Kuhn, H. W., & Tucker, A. W. (1958). John von Neumann’s work in the theory of games and mathematical economics. *Bulletin of the American Mathematical Society*, 64(3), 100-122.
- Libcom.org. (Ed.). (2014). *İklim krizi. Dünyadan Çeviri*.
- Martinelli, C. (2007). Rational ignorance and voting behavior. *International Journal of Game Theory*, 35(3), 315-335.
- Nalbant, M. (2016). Türkiye’de kentsel mekânlarda kamusal alanın konumu: tarihsel perspektiften bir değerlendirme. *Bitlis Eren Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 1(1), 12-27.
- Odabaş, U. K. (2018). Tarihsel Süreçte Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü ve Habermas. *Journal of Graduate School of Social Sciences*, 22, 2051-2066.
- Ollman, B. (2012). *Yabancılaşma Marx’ın kapitalist toplumdaki insan anlayışı*. (Çev. A. Kars). İstanbul: Yordam Kitap.
- Ostrom, E. (1990). *Governing The Commons*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ostrom, E. (2015). *Governing the commons*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Örü, B. (2016). Ortak malların ve (insanlığın) trajedisi. *Gaiga Dergisi*, 10, 10 Kasım 2018 tarihinde <https://gaiadergi.com/ortak-malların-insanlığın-trajedisi/> adresinden alınmıştır.
- Özlüer, F. (2007, Haziran). Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomi politiği. *TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi*, 51, 4-13.
- Söker, Ç., & Özlük, E. (2018). Uluslararası ilişkilerde çevreyi merkeze taşımak: temel yaklaşımlar ve tartışmalar. *Akademik İncelemeler Dergisi (AID)*, 13(1), 227-262.
- Tokdoğan, N. (2013). Kürt kadınların sesi: bir karşıt kamusalılık pratiği olarak Hêviya Jinê Dergisi. *Fe Dergi, Feminist Eleştiri*, 5(2), 37-52.
- Weisskopf, W. A. (1996). *Yabancılaşma ve iktisat*. (Çev. Ç. Koç). İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.